

همکاری بین کتابخانه‌ای

○ محبوبه معمار طلوعی

پژوهش حاضر به بررسی عوامل موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها (اشتراک منابع) می‌پردازد و نگرش مسئولان کتابخانه‌های زیرپوشش وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری شهر تهران را ارزیابی می‌کند. پایان‌نامه شامل ۴ فصل است. فصل اول به معرفی پژوهش پرداخته است و در قسمتی چنین آمده است: «کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی به عنوان گنجینه‌های اصلی دانش و اطلاعات، از مهمترین اجزای نظام اطلاع‌رسانی علمی هر کشوری محسوب می‌شود و هیچ پژوهشگری بدون بهره‌گیری از این منابع قادر به انجام فعالیت‌های علمی و پژوهشی نیست. از طرفی با توجه به دلایلی مانند پدیده انفجار اطلاعات و رشد روزافزون دانش بشری، توسعه فن‌آوری‌های نوین، به‌ویژه در حوزه اطلاعات و ارتباطات و افزایش میزان دسترسی به منابع، رشد روزافزون قیمت منابع، کمبود منابع مالی کتابخانه‌ها، عدم تناسب میان متقاضیان اطلاعات و منابع مالی کتابخانه‌ها، رشد پژوهش‌های بین‌رشته‌ای و پدید آمدن تنوع در تقاضا برای منابع، محدودیت فضای نگهداری منابع در کتابخانه‌ها، هیچ کتابخانه یا مرکز اطلاع‌رسانی به صورت مستقل، توان پاسخگویی کامل به نیازهای اطلاعاتی مراجعان خود را ندارد. به همین دلیل از حدود یک قرن پیش کتابخانه‌ها به راهکارهایی روی آورده‌اند تا بتوانند در چارچوب توافقه‌ها و برنامه‌هایی، از منابع یکدیگر برای پاسخ به نیاز مراجعان خود استفاده کنند». در صفحه بعد می‌افزاید: «اولین مسئله مورد نظر در پژوهش حاضر این است که متخصصان اشتراک منابع از چه عواملی به عنوان عوامل موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها یا اشتراک منابع یاد کرده‌اند و بسامد آنها در متون و منابع موجود چگونه است؟ دومین مسئله‌ای که در این پژوهش دنبال می‌شود بررسی میزان تأثیر این عوامل بر میزان موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها و نیز تعیین میزان اولویت و اهمیت آنها از دیدگاه مسئولان کتابخانه‌ها می‌باشد».

- سنجش نگرش مسئولان کتابخانه‌های زیرپوشش وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری شهر تهران پیرامون عوامل موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها (اشتراک منابع)
- پایان‌نامه کارشناسی ارشد
- پژوهشگر: مریم نظری
- استاد راهنما: حسین مختاری معمار
- دانشگاه تهران، ۱۳۸۰

این پژوهش در بررسی خود پرسشهای زیر را پاسخ داده است: عواملی که عوامل موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها در متون و منابع ذکر شده‌اند، با توجه به بسامد آنها در متون، شامل چه مواردی هستند؟ این عوامل از نظر مسئولان کتابخانه‌های زیرپوشش وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری شهر تهران به ترتیب اهمیت و اولویت کدام‌اند؟

طبق نظر محقق در این پژوهش به طور کلی دو هدف اصلی دنبال می‌شود. اول: شناسایی، گردآوری و دسته‌بندی عوامل موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها و اشتراک منابع از نظر متخصصان اشتراک منابع و ارائه مجموعه‌ای منسجم از آنها براساس بسامد آنها در متون و منابع موجود. دوم: بررسی میزان تأثیر این عوامل با توجه به

اولویت آنها بر موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها از نظر جامعه مورد پژوهش. در فصل دوم، مبانی نظری عوامل موفقیت اشتراک منابع بررسی شده است. در این فصل نظرات دست‌اندرکاران طرح‌های اشتراک منابع و همکاری بین کتابخانه‌ها در داخل و خارج از کشور بیان شده است. برای مثال، کنت (Kent) در سال ۱۹۷۸ در دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی زیر مدخل اشتراک منابع معتقد است، آنچه باعث می‌شود اشتراک منابع به عرصه عمل برسد آن است که منبعی برای اشتراک، تمایل برای اشتراک و برنامه‌ای برای اشتراک منابع وجود داشته باشد. در قسمتی دیگر از فصل دوم، تعدادی جدول

نیز پیرامون توزیع تعداد و نسبت عوامل موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها از نظر متخصصان اشتراک منابع آورده شده است. این جداول بیانگر این مطلب است که بیشترین سهم از نظر متخصصان به عامل «دسترسی به محل وجود و نگهداری منابع کتابخانه‌ها در قالب فهرست‌گانها» اختصاص داده شده است. در ادامه، محقق معتقد است باید یک دسته‌بندی جامع و مانع برای عوامل عمده موفقیت اشتراک منابع یا همکاری بین کتابخانه‌ها وجود داشته باشد. وی می‌افزاید: «برای دسته‌بندی بهتر این عوامل، ابتدا باید به اشتراک منابع، به عنوان یک سیستم نگریست. یک سیستم، از مجموعه‌ای از اجزا تشکیل شده است که این اجزا به نحوی با یکدیگر در تعامل و ارتباطاند و یک کل واحد و منسجم را تشکیل می‌دهند؛ و به دنبال هدف یا

هدفهای مشترکی هستند.»

محقق دو نوع سیستم حلقه باز و حلقه بسته را معرفی کرده است.

سیستم حلقه بسته ضریب اطمینانی است که دنبال شدن هدفهای کلی را در سیستم تضمین می‌کند. به طور خلاصه اجزای سیستم حلقه بسته به صورت زیر است:

۱- ورودیهای سیستم چهار دسته هستند: نیروی انسانی، پول، منابع فیزیکی و اطلاعات.

۲- خروجیهای سیستم می‌توانند شامل مجموعه‌های حفاظت شده مدارک، مجموعه‌های مشترک و مکمل، امکان دسترسی به منابع و مانند آنها باشند.

۳- فرآیند و پردازش سیستم نیز می‌تواند شامل حفاظت از مدارک، دسترسی مستقیم یا غیرمستقیم به منابع، مجموعه‌سازی مشترک، سازماندهی مشترک و مانند آنها باشد.

۴- آنچه که سیستم را حلقه بسته می‌کند، مدیریت مناسب است. در واقع ساز و کاری برای کنترل میزان انطباق خروجیها با هدفها و اعمال اقدامات اصلاحی در ورودیها و فرآیندهاست.

۵. عوامل خارجی مؤثر بر سیستم می‌توانند قوانین و مقررات، اوضاع و شرایط اقتصادی، فرهنگ عمومی و مانند آنها باشند. به اعتقاد محقق در این سیستم باید توجه خاصی نیز به فرهنگ سازمانی مبذول شود.

پس از تعریف سیستم به شکل فوق، محقق به بررسی عوامل پیش برنده و عوامل بازدارنده برای دستیابی به اهداف پرداخته است. وی برای تحلیل عوامل درونی (نکات مثبت و منفی) و عوامل محیطی (فرصتها و تهدیدها) الگویی به نام Swot ارائه کرده است. همچنین برای تحلیل عوامل محیطی به طور جداگانه الگویی به نام (اس. تی. ئی. پی) step را نیز معرفی کرده است. سپس به شرح هر کدام از الگوها پرداخته است. در ادامه نیز دسته‌بندی نهایی عوامل موفقیت اشتراک منابع به صورت یک نمودار ارائه شده است. براساس نتایج به دست آمده، از مجموع ۸۰ عامل موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها، ۷۴ عامل به عوامل درون سیستمی و ۶ عامل به عوامل محیطی اختصاص دارد. (این ۶ عامل مشترک هستند)؛ یعنی ۹۳ درصد درون سیستمی و ۷ درصد محیطی.

در فصل سوم، تجزیه و تحلیل یافته‌ها بیان شده است. همان‌طور که گفته شد ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه است که اعتبار و پایایی این پرسشنامه‌ها براساس پاسخهای ارائه شده به کمک آزمونهایی مانند: ضریب همبستگی پیرسون، ضریب آلفای کرونباخ، آزمون t و تحلیل واریانس سنجیده شده است. نرم‌افزار مورد استفاده نیز SPSS است. براساس نتایج به دست آمده، ضریب آلفای

کرونباخ ۹۴ درصد است که نشان‌دهنده پایایی بسیار بالای پرسشهای پرسشنامه پژوهش است. همچنین مقایسه پاسخهای گروههای زن و مرد به عوامل موفقیت مندرج در پرسشنامه، سطح معناداری (P) به دست آمده را برابر ۷۳ درصد نشان می‌دهد که بیانگر این است که ارتباط معناداری میان جنس افراد و پاسخهای آنها وجود ندارد. مقایسه پاسخهای نمونه براساس رشته تحصیلی نیز، سطح معناداری (P) حدود ۷۸ درصد را نشان می‌دهد که بیانگر این است که میان رشته تحصیلی پاسخگویان و پاسخهای آنها در پرسشنامه ارتباط معناداری وجود ندارد. آزمونهای تحلیل واریانس نیز حاکی از نبود ارتباط معنادار میان پاسخهای ارائه شده و متغیرهای مورد نظر است. تعدادی جدول نیز پیرامون این نتایج ارائه شده است. در ادامه، میزان تأثیر عوامل موفقیت اشتراک منابع بر موفقیت این برنامه‌ها از نظر مسئولان کتابخانه‌ها بررسی شده است. به طور خلاصه، این نتایج در جدولی ارائه شده است که براساس اولویت‌بندی است. سه اولویت اول از نظر مسئولان کتابخانه‌ها عبارت است از: مدیریت صحیح برنامه‌های همکاری، پشتیبانی مدیران از همکاری و اشتراک منابع، وجود حمایت‌های مالی دولت از این برنامه‌ها از طریق تأمین منابع مالی، تصویب مقررات و خط مشی گذاری.

در بخش بعد، نتایج به دست آمده از نمونه‌ها به کل جامعه تعمیم داده شده است. برای این منظور برآورد فاصله‌ای میانگین پاسخها محاسبه شده و این نتیجه به دست آمده است که اختلاف چندان چشمگیری میان نتایج پاسخهای نمونه و برآورد فاصله‌ای میانگین پاسخهای جامعه وجود ندارد و همچنان عامل «مدیریت صحیح همکاری بین کتابخانه‌ها» بالاترین و عامل «وجود تقاضا برای اشتراک منابع» کمترین اولویت را در موفقیت برنامه‌های اشتراک منابع از نظر جامعه دارند. نمایش

برآورد فاصله‌ای میانگین پاسخهای جامعه نیز در طی جداولی ارائه شده است. پس از تجزیه و تحلیل یافته‌های حاصل از نظر مسئولان کتابخانه‌ها، در بخش بعد به بررسی میزان همسویی نظر مسئولان کتابخانه‌ها و متخصصان اشتراک منابع پیرامون عوامل موفقیت پرداخته شده است. در اینجا باید به یک نکته توجه کرد: ملاک عامل موفقیت بودن، از نظر متخصصان، حضور عوامل در متون و منابع است؛ در حالی که از نظر مسئولان کتابخانه‌ها داشتن میانگینی بزرگتر از ۳ است. همچنین ملاک اولویت عامل موفقیت، از نظر متخصصان، براساس بسامد عوامل در متون است، در حالی که از نظر مسئولان کتابخانه‌ها گرایش میانگینها به سمت ۵ است. در واقع، ملاک واحدی بین متخصصان و مسئولان کتابخانه‌ها وجود ندارد و بنابراین، اگر بخواهیم میزان همسویی آرای متخصصان و مسئولان کتابخانه‌ها را بررسی کنیم، باید ملاک واحدی برای مقایسه تعیین شود. بدین منظور، محقق میانگینهای به دست آمده از نظرسنجی مسئولان کتابخانه‌ها پیرامون عوامل موفقیت یافت شده در متون به ترتیب اولویت را به ۸ دسته تقسیم کرده و رتبه‌های ۱ تا ۸ را به آنها براساس میانگین اختصاص داده است. سپس توزیع آنها بر اساس رتبه‌ها در کنار رتبه‌های اختصاص یافته به آنها از نظر متخصصان را در جدولی تنظیم کرده و عوامل همسو را با خانه‌های تیره مشخص ساخته است. برای مثال، دو مورد از موارد همسو بودن نظر متخصصان با نظر مسئولان کتابخانه پیرامون عوامل موفقیت اشتراک منابع به شرح زیر است:

۱- ایجاد تعادل بین دانش و توان کارکنان کتابخانه‌های همکار

۲- وجود بیشترین اشتراک موضوعی بین کتابخانه‌های همکار

در پایان فصل سوم به بررسی اولویت عوامل موفقیت اشتراک منابع به تفکیک عوامل درون سیستمی و محیطی پرداخته شده است. درخصوص عوامل درون سیستمی این نتایج به دست آمد که از ۵۸ عامل موجود در پرسشنامه، بیشترین تعداد مربوط به فرآیندها (۱۷ عامل) و کمترین تعداد مربوط به منابع مالی (۲ عامل) است. هر چند ممکن است همین ۲ عامل دارای اثر بیشتری بر روی مجموعه

- توجه بیشتر به عوامل موفقیت همکاری بین کتابخانه‌ها

- از ۸۰ عامل موجود، عامل «تعیین محل وجود و نگهداری منابع در قالب فهرستگانها و ایجاد امکان دسترسی به آنها» از بیشترین بسامد در میان سایر عوامل برخوردار بود.

- عامل «مدیریت صحیح برنامه‌های اشتراک منابع و همکاری بین کتابخانه‌ها» بیشترین تأثیر را عامل «وجود تقاضا برای اشتراک منابع» کمترین میزان تأثیر را در موفقیت برنامه‌های اشتراک منابع دارند.

- با توجه به نتایج حاصل از نظرسنجی و میانگین‌های به دست آمده، نظر متخصصان اشتراک منابع و نظر مسئولان کتابخانه‌ها پیرامون عوامل تأثیرگذار بر موفقیت برنامه‌های اشتراک منابع، یکسان بوده و اختلافهای به دست آمده در مرحله اولویت‌گذاری و میزان تأثیر بوده است؛ یعنی اختلاف نظری بین آنها وجود ندارد.

- ممکن است فردی در شرایطی نامطلوب ولی راضی، وظایف محوله خود را در کتابخانه به انجام رساند. مثلاً شرط همکاری او، پرداخت پاداش در قبال همکاری باشد. در این مورد نظرسنجی و متعاقب آن برنامه‌های همکاری و اشتراک منابع احتمالاً به صورت موفقیت‌آمیز اجرا نخواهند شد.

- بیشترین حجم عوامل موفقیت در حوزه عوامل درون سیستمی قرار دارند که طبعاً باید توجه بیشتری را به این عوامل معطوف داشت.

اهم پیشنهادها

محقق تعدادی پژوهش را پیشنهاد کرده است: - بررسی عوامل موفقیت برنامه‌های اشتراک منابع از نظر مراجع و مخاطبان مختلف این حوزه؛ مانند: سیاستگذاران، برنامه‌ریزان و طراحان این برنامه‌ها.

- آزمون نتایج پژوهش حاضر با استفاده از روش آزمایشی و مطالعه بر روی دو گروه گواه و شاهد.

- شناسایی، گردآوری و دسته‌بندی موانع و عوامل بازدارنده اشتراک منابع و همکاری بین کتابخانه‌ها و بررسی این عوامل در کتابخانه‌های کشور.

در پایان، فهرست منابع، پیوستها و چکیده انگلیسی ارائه شده است.

باشند که در صورت عدم وجود این ۲ عامل سیستم به خوبی عمل نکند. آمار و ارقام نیز نشان‌دهنده این مطلب است؛ چرا که عامل «حمایت و پشتیبانی مالی از همکاری بین کتابخانه‌ها» دارای میانگین پاسخ ۴/۵۶ است که بالاترین مقدار در بین وردیهای سیستم است. در ادامه، جداولی نیز پیرامون عوامل محیطی ارائه شده است که طبق آنها عامل «حمایت دولت از همکاری و اشتراک منابع از طریق تأمین منابع مالی، تصویب مقررات و خطمشی‌گذاری» از بیشترین میانگین نسبت به سایر عوامل محیطی برخوردار بوده است.

به طور کلی می‌توان گفت که محقق در فصل سوم اهمیت بسته بودن سیستم را مطرح کرده و برای رسیدن به این امر، اجزای سیستم را مورد بررسی قرار داده است و عوامل موفقیت متعددی را مورد تحقیق قرار داده است. می‌توان گفت که وجود مدیریت صحیح، تأمین منابع مالی و تکنولوژیکی حمایت دولت از اشتراک منابع و وجود فرهنگ تعاون و همکاری، از مهمترین عوامل موفقیت طرح همکاری بین کتابخانه‌ها و اشتراک منابع است. در فصل چهارم، نتیجه‌گیری و پیشنهادها آمده است.

مهمترین نتایج

- این طرح باعث کاهش هزینه‌ها، دسترسی جامع به منابع و صرفه‌جویی در فضا و زمان می‌شود. - استفاده از تکنولوژیهای لازم برای دستیابی به اشتراک منابع در کتابخانه‌های همکار؛ مثلاً دستگاه نامبر.

- نظام‌مندی و سازمان‌یافتگی این برنامه، ضروری است و لازمه دستیابی به آن بازنگری و برنامه‌ریزی جدی است.